

سیرای در

قلمرو شعر نبوی

صلی الله علیه و آله

محمد علی مجاهدی
(پروانه)

تقریظ حضرت آیه الله شیخ محسن اراکی «دام ظلّه»

شعر، نگارگری هنرمندانه معانی است که با کمک واژه و آهنگ و خامه تخیل و تصویر، پندارها را به گونه‌ای دل‌انگیز و سحرآمیز به نگار می‌کشد، و از این روی زبان شعر یکی از رساترین و دل‌پذیرترین ابزارهای نقل معانی است که از دیرباز در فرهنگ تفاهم آدمیان به منظور نقل شورانگیز و مهیج معانی به کار می‌رفته است. معانی از آن روی که می‌توانند دریای عواطف و احساسات آدمیان را به تلاطم درآورده و امواج شور و هیجان عواطف را بدین سوی یا بدان سوی، برانگیزانند بر سه دسته‌اند:

معانی بر خوردار از بار عاطفی مثبت؛

معانی بر خوردار از بار عاطفی منفی؛

معانی غیر عاطفی.

معانی غیر عاطفی از هرگونه بار عاطفی مثبت یا منفی بی بهره‌اند. معانی ریاضی محض، و بسیاری دیگر از معانی علمی محض، در ذات خود و بدون ملاحظه ارتباط آنها با مفاهیم و معانی عاطفی دیگر از هرگونه شور آفرینی و توان برانگیختن عاطفی بی نصیب‌اند در حالی که معانی عاطفی در ذات خود از نیروی نهفته‌ای برخوردارند که در صورت فراهم آمدن شرایط برانگیختگی، درون آدمی را به تلاطم درآورده و نیروی عاطفی و احساس او را در مسیر جذب یا دفع به جنب و جوش و می‌دارند.

معانی وابسته به مفاهیمی چون زیبایی، پاکی، کمال، فضیلت و... معانی برخوردار از بار عاطفی مثبت‌اند. این دسته از معانی؛ توان برانگیختن آدمی به سوی خویشتن دارند. توانی که چون به فعلیت درآید در آدمی جنب و جوشی پدیدآید که او را به سوی تحصیل این معانی و دست‌یابی به مراتبی از اتحاد و اتصال با مصادیق و

حقایق آنها می‌کشاند.

از سوی دیگر معانی وابسته به مفاهیمی چون، پلیدی، پستی، زشتی، کاستی و... دارای بار عاطفی منفی‌اند، بدان سان که آدمی با سرشت نخستین خویش از مصادیق و جلوه‌های این دسته از معانی می‌رمد، و در اندرون خویش نسبت به آنها احساس نفرت و بی‌زاری می‌کند.

سرشت آدمی چونان پرنده‌ای است که آسمان پروازش افق بی‌کران حقائق و معانی، و مقصد پروازش گوهر معشوق بالذات و کمال هستی و زیبایی برتر است و بال پروازش نیروی پایان عشق است که سرچشمه و خاستگاه نخستین دو جریان موج‌آفرین عاطفی منفی و مثبتی است که با سرشت بسیاری از معانی درهم آمیخته و آنها را به دو دسته معانی جاذب، و معانی دافع تقسیم کرده است.

هر آنچه نیروی عشق به محبوب در آدمی بر افروخته‌تر شود توان پرواز بیش‌تر یافته و در آسمان وصل اوج بیش‌تر گرفته، و پیش‌تر می‌تازد، و هر آنچه آتش نیازش تیزتر گردد، بلند پروازتر و تیزروتر خواهد شد.

کمال آدمی در گرو اوجی است که با پرواز خویش به سوی زیبای برتر می‌گیرد، تا کجایش برسد، و به کدام پایه از مراتب قُربش برساند.

در میان همه معانی شور آفرین جاذب، آن معنی که دمنده جان و سرچشمه روان همه معانی است، معنای پاک ذات اقدس حق است. این معناست که هر معنای زیبای دیگری از او زیب و زینت گرفته، و هر پندار پویا و اندیشه‌رو یایی از او رویش و بویش یافته و از دامن او برخاسته است. لکن از آن روی که دست پندار آدمی کوتاه‌تر از آن است تا به دامن آن معنی بیاویزد و با آن در آمیزد، باید آن معنای آسمانی برتر را جلوه‌ای از معانی مخلوقی و پرتوی از پندارهای زمینی باشد. جلوه و پرتوی از جنس آفریدگان، و از تبار همین پرندگان خوش پروازی که در آسمان عشق و وجد و شور به سوی معشوق در پروازند، تا که آدمی بتواند با دست آویختن به این جلوه‌های درخشنده به سوی آن معنای برتر راه یافته و به وصل او دست یابد.

در اینجا است که نام و نشان محمد و آل محمد «صلوات الله علیهم اجمعین» جلوه می‌کند. محمد و آل محمد ﷺ یعنی همان زیباترین مخلوقی که نشان از آن معنای برتر دارد و سیمای آن زیبای برتر نادیدنی در آینه آن درخشیده و جلوه‌گری می‌کند.

محمد و آل محمد ﷺ برترین و زیباترین معانی هم تبار ما آدمیان و دل‌انگیزترین پندارها در عرصه تکاپوی عاشقانه به سوی معشوق برترند. شعر محمدی ﷺ یعنی آمیزه‌ای خوش اندام از آهنگ و معنا که آینه تمام‌نمای معشوق برتر، و درخشنده‌ترین جلوه زیبای نادیدنی نخستین است. شعر محمدی ﷺ نفخه و دمی است الهی که با قالبی نگارین و دل‌انگیز خاموشان دشت طلب را به جنب و جوش وامی‌دارد، و در فراموش کاران دشت یاد، جان هوشیاری و یاد می‌دمد و به دل فرسودگان عرصه عشق، گرمی عشق و محبت می‌بخشد.

در این میان بی‌گمان شعر فارسی از پیش تازترین گونه‌های ادبیات انسانی در عرصه این جلوه‌گری هنرمندانه است. جلوه‌گری هنرمندانه‌ای که در زیباترین قالب‌های شعری، برترین و زیباترین معنای انسانی را به نمایش گذاشته و به دل‌های تشنه و مشتاق رسانده است.

شعر فارسی بی‌گزارف در زمینه نگارگری معانی برتر انسانی، و جلوه‌گری اندیشه‌های ناب متعالی، رفیع‌ترین قله‌های ادبیات انسانی را به خود اختصاص داده و در این میدان جایگاهی بی‌رقیب دارد.

خداوند بزرگ به ادیب دانشمند و استاد فرزانه جناب آقای محمد علی مجاهدی (پروانه) که از افتخارات ادبیات ایرانی و اسلامی معاصر است این توفیق را عنایت فرمود تا با تهیه این اثر گران سنگ یکی از زیباترین جلوه‌های ادبیات فارسی را، در عرصه نگارگری معانی برتر به نمایش گذارد و گوشه‌ای از درخشش ادبی بزرگان ادب فارسی را در نگارگری هنرمندانه و نمایش ادیبانه برترین جلوه‌های

زیبائی و کمال یعنی وجود پاک اشرف کائنات **محمد مصطفی** ﷺ، به بررسی و تحلیل عالمانه و ادیبانه بنشیند.

مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام در سال پربرکتی که از سوی مقام معظم رهبری حضرت آیه الله العظمی خامنه‌ای «مُدَّ ظُلَّهُ» به نام زیبای **پیامبر اعظم** ﷺ آراسته شده است این افتخار را یافت تا تصمیم به چاپ این مجموعه گران سنگ بگیرد ولی متأسفانه چاپ آن در سال ۱۳۸۵ میسر نشد و اینک در سال ۱۳۸۶ منتشر می‌شود. امید است جویندگان علم و ادب از این دست آورد گران قدر بهره‌مند شوند.

خدا را بر این توفیق سپاس می‌گوئیم و از آفریننده و ادیب دانشمند این اثر و کسانی که در نظارت و اصلاح متن، ویرایش و آماده سازی این مجموعه زحمت کشیده‌اند قدر دانی می‌نمائیم و امیدواریم مؤلف محترم با توفیق الهی رشته این کار را تا معصوم چهاردهم «عَجَلُ الله تعالی فرجه» ادامه دهد. انّه ولیّ التوفیق... .

محسن اراکی

خرداد ماه / ۱۳۸۶

فهرست مطالب

تقریظ حضرت آیه الله شیخ محسن اراکی «دام ظلّه»..... ا- د	
پیش گفتار.....	۱۷

بخش یکم : سیری در قلمرو شعرآیینی

۱- گستره موضوعی شعرآیینی	۲۷
۲- تعریف شعرآیینی	۲۸
۳- انواع شعرآیینی	۳۰
۳/۱- از نظر محتوایی و معنوی	۳۰
۳/۱/۱- شعر ماورایی	۳۰
۳/۱/۲- شعر رهایی	۳۳
۳/۱/۳- شعر ولایی	۴۲
۳/۲- از جهت ساختاری	۴۲
۳/۳- از جهت وزن عروضی	۴۳

بخش دوم : کند و کاوی در قلمرو شعرنبوی سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ

۱- تعریف شعرنبوی <small>سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ</small>	۵۱
۲- کهن ترین شعر نبوی <small>سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ</small> در زبان فارسی (سده سوم)	۵۱
محمد بن مخلد سگزی	۵۲
۳- پیش گامان شعر نبوی <small>سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ</small> در سده چهارم	۵۲
۳/۱- ابوطیب محمد بن حاتم مصعبی	۵۲
۳/۲- ابوالحسن شهید بلخی	۵۵

- ۲/۳- ابو منصور محمد بن احمد دقیقی ۵۶
- ۲/۴- حکیم ابوالحسن کسایی مروزی ۵۶
- اشعار نبوی ﷺ حکیم کسایی مروزی ۶۱

بخش سوم: شعر نبوی ﷺ در سده پنجم

- ۱- حکیم ابوالقاسم فردوسی ۶۹
- ۲- ابوزید محمد غضائری رازی ۷۵
- ۳- شیخ الرئيس حکیم ابوعلی سینا ۸۱
- ۴- حسن عنصر بلخی ۸۵
- ۵- ابوالنجم احمد منوچهری دامغانی ۹۰
- ۶- فخرالدین اسعد گرگانی ۹۹
- ۷- حکیم ابومنصور قطران تبریزی ۱۰۳
- ۸- حکیم ابومعین ناصر خسرو قبادیانی ۱۰۸

بخش چهارم: شعر نبوی ﷺ در سده ششم

- ۱- ادیب صابر ترمذی ۱۲۳
- ۲- حکیم سنایی غزنوی ۱۳۲
- ۳- اشرف الدین سیدحسن غزنوی ۱۴۴
- ۴- اوحدالدین علی انوری ابیوردی ۱۵۴
- ۵- جمال الدین محمد عبدالرزاق اصفهانی ۱۵۹
- ۶- حکیم افضل الدین خاقانی شروانی ۱۷۱
- ۷- حکیم نظام الدین نظامی گنجوی ۱۸۲

بخش پنجم: شعر نبوی ﷺ در سده هفتم

- ۱- نظام الدین محمد قمری اصفهانی ۱۹۱

- ۲- شیخ فریدالدین عطار نیشابوری ۱۹۴
- ۳- کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی ۲۰۲
- ۴- جلال‌الدین محمد بلخی ۲۱۷
- ۵- شیخ فخرالدین عراقی ۲۲۵
- ۶- شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی ۲۳۱

بخش ششم: شعرنبوی صلی الله علیه و آله در سده هشتم

- ۱- شیخ حسن کاشی ۲۴۳
- ۲- شیخ محمود شبستری ۲۴۹
- ۳- امیر خسرو دهلوی ۲۵۶
- ۴- شیخ علاءالدوله سمنانی ۲۶۷
- ۵- اوحدالدین اوحدی مراغه‌ای ۲۷۹
- ۶- کمال‌الدین محمد خواجوی کرمانی ۲۹۱
- ۷- امیر محمود ابن یمین فریومدی ۳۰۳
- ۸- خواجه جمال‌الدین سلمان ساوجی ۳۱۵
- ۹- خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی ۳۲۷
- ۱۰- قوام‌الدین ابواسحاق بُنجیری ۳۳۵
- ۱۱- شیخ کمال‌الدین مسعود خجندی ۳۳۷

بخش هفتم: شعرنبوی صلی الله علیه و آله در سده نهم

- ۱- امیر سید قاسم انوار تبریزی ۳۴۵
- ۲- خواجه عصمت بخارایی ۳۵۳
- ۳- محمد بن حُسام خوسفی ۳۶۱
- ۴- خواجه مسعود قمی ۳۷۶
- ۵- عبدالرحمن جامی ۳۸۳

بخش هشتم: شعر نبوی ﷺ در سده دهم

- ۱- بابا فغانی شیرازی ۳۹۴
- ۲- بدرالدین هلالی جغتایی ۴۰۴
- ۳- حکیم پرتوی لاهیجی ۴۰۸
- ۴- محمد اهلی شیرازی ۴۱۲
- ۵- شاه طاهر دکنی ۴۲۵
- ۶- شیخ محمد فضولی بغدادی ۴۲۹
- ۷- میر محمد قاسم قاسمی گنابادی ۴۳۷
- ۸- کمال الدین وحشی بافقی ۴۴۰
- ۹- کمال الدین علی محتشم کاشانی ۴۴۸
- ۱۰- لطفی خوانساری ۴۶۱
- ۱۱- جمال الدین سید محمد عرفی شیرازی ۴۶۵
- ۱۲- ابوالقاسم امری ۴۷۰
- ۱۳- شیخ ابوالفیض فیضی دکنی ۴۷۴

بخش نهم: شعر نبوی ﷺ در سده یازدهم

- ۱- محمدرضا نوعی خبوشانی ۴۸۵
- ۲- محمدحسین نظیری نیشابوری ۴۸۹
- ۳- ملک محمد قمی (ملک) ۵۰۵
- ۴- حسن بیگ عتابی تکلو ۵۰۹
- ۵- سید ابوالحسن حسینی فراهانی ۵۱۲
- ۶- محمد طنپوره ۵۱۷
- ۷- شیخ بهاءالدین عاملی (بهای) ۵۱۹
- ۸- خواجه (شاپور) تهرانی ۵۲۵
- ۹- ملا عبدالنبی فخر الزمانی قزوینی ۵۳۱
- ۱۰- ابوطالب (کلیم) کاشانی ۵۳۴

- ۱۱- حکیم رکن‌الدین مسعود (رکنا) کاشانی ۵۴۲
- ۱۲- ملا عبدالرزاق (فیاض) لاهیجی قمی ۵۴۴
- ۱۳- میر مرتضی (الهام) اصفهانی ۵۵۳
- ۱۴- میر علاء الملک مرعشی شوشتری ۵۵۶
- ۱۵- ملا فرخ حسین (ناظم) هروی ۵۵۹
- ۱۶- محمد علی (صائب) تبریزی ۵۶۹
- ۱۷- ملا محمد رفیع واعظ قزوینی ۵۷۹
- ۱۸- ملا محسن فیض کاشانی ۵۸۸

بخش دهم: شعر نبوی ﷺ در سده دوازدهم

- ۱- زیب النساء بیگم (مخفی) ۵۹۷
- ۲- میراز داراب بیگ (جويا) تبریزی ۶۰۷
- ۳- نورالدین محمد (نجیب) کاشانی ۶۱۶
- ۴- عبدالقادر (بیدل) دهلوی ۶۲۳
- ۵- میرزا محمد (مخلص) کاشانی ۶۳۴
- ۶- میرسید علی (مشتاق) اصفهانی ۶۳۸
- ۷- شیخ محمد علی (حزین) لاهیجی ۶۴۵
- ۸- آقا محمد (عاشق) اصفهانی ۶۵۵
- ۹- میرزا محمد نصیر (طیب) اصفهانی ۶۶۲
- ۱۰- لطفعلی بیگ (آذر) بیگدلی قمی ۶۶۷

بخش یازدهم: شعر نبوی ﷺ در سده سیزدهم

- ۱- فتحعلی خان (صبا) کاشانی ۶۷۵
- ۲- میرزا عبدالوهاب (نشاط) اصفهانی ۶۸۲
- ۳- حاج ملا احمد نراقی (صفایی) ۶۸۷

- ۴- میرزا محمود (فدایی) مازندرانی ۶۹۱
- ۵- ملا مهر علی (فدوی) خویی ۶۹۸
- ۶- حکیم میرزا حبیب قآنی ۷۰۱
- ۷- میرزا ابوالحسن (یغما) جندقی ۷۰۸
- ۸- محمد (داوری) شیرازی ۷۱۲
- ۹- میرزا محمد علی (سروش) اصفهانی ۷۱۷
- ۱۰- میرزا اسدالله خان (غالب) دهلوی ۷۲۲
- ۱۱- حاج میرزا مهدی (کیوان) کاشانی ۷۲۵
- ۱۲- میرزا محمد کاظم (الفت) اصفهانی ۷۲۹
- ۱۳- میرزا محمد (جیحون) یزدی ۷۳۱
- ۱۴- شمس الادبای اول، سید محمد اصفهانی ۷۳۵
- ۱۵- حاج ملا فتح الله (وفایی) شوشتری ۷۳۹
- ۱۶- میرزا صادق (روشن) اردستانی ۷۴۱
- ۱۷- محمد حسین میرزا امیر آخور (سلطانی) ۷۴۶

فصل دوازدهم : شعر نبوی ﷺ در سده چهاردهم

- ۱- میرزا محمد حسین (عنقا) اصفهانی ۷۵۱
- ۲- میرزا محمد تقی (نیر) تبریزی ۷۵۶
- ۳- شمس الشعراء (رضوان) قاجار ۷۵۹
- ۴- میر تقی (عندلیب) کاشانی ۷۶۱
- ۵- میرزا حسن (صفی) اصفهانی ۷۶۴
- ۶- شمس الفصحاء میرزا محمد (محیط) قمی ۷۶۷
- ۷- آقا محمد مهدی (آسوده) شیرازی ۷۷۱
- ۸- شیخ محمد خان (ایزدی) کازرونی ۷۷۴
- ۹- حکیم صفای اصفهانی (صفا) ۷۷۶
- ۱۰- میرزا نورالله (عمان) سامانی ۷۸۴
- ۱۱- میرزا احمد (الهامی) کرمانشاهی ۷۸۷

- ۱۲- حاج میرزا (حبیب) خراسانی ۷۹۲
- ۱۳- محمدرضا (وصاف) بیدگلی ۷۹۶
- ۱۴- میرزا حسین خان (حضور) سلماسی ۷۹۸
- ۱۵- محمدباقر (صامت) بروجردی ۸۰۳
- ۱۶- جلال الدین (عنقا) طالقانی ۸۰۶
- ۱۷- محمدصادق خان ادیب‌الممالک فراهانی (امیر) ۸۱۰
- ۱۸- اسکندر خان (بهجت) قاجار ۸۲۱
- ۱۹- محمد جعفر خان گراشی ۸۲۵
- ۲۰- میرزا محمد نصیر (فرصت) شیرازی ۸۲۸
- ۲۱- آقا فتح الله قدسی (فؤاد) کرمانی ۸۳۶
- ۲۲- جلال الملک (ایرج) میرزا ۸۴۰
- ۲۳- میرزا نصرالله (صبوری) اصفهانی ۸۴۵
- ۲۴- شیخ عبدالحسین اورنگ تهرانی ۸۴۸
- ۲۵- محمد (اقبال) لاهوری ۸۵۱
- ۲۶- میرزا محمد علی مصاحبی (عبرت) نایینی ۸۵۵
- ۲۷- شیخ علی (منزوی) تهرانی ۸۵۸
- ۲۸- میرزا غلامحسین (ادیب) کرمانی ۸۶۲
- ۲۹- حشمت شیرازی ۸۶۶
- ۳۰- شیخ محمدحسین غروی اصفهانی (مفتقر) ۸۷۱
- ۳۱- سیدمحمد (رضوانی) شیرازی ۸۷۷
- ۳۲- رجب علی (گلزار) اصفهانی ۸۸۱
- ۳۳- ملک الشعراء، محمدتقی (بهار) ۸۸۳
- ۳۴- اسداله صنّعیان (صابر) همدانی ۸۸۸
- ۳۵- هادی پیشرفت (رنجی) تهرانی ۸۹۱
- ۳۶- محمد حسین (رهی) معیری ۸۹۶
- ۳۷- محمدحسین (صغیر) اصفهانی ۹۰۱
- ۳۸- قاسم رسا ۹۰۷

فصل سیزدهم: شعر نبوی ﷺ پس از پیروزی انقلاب اسلامی

- ۱- سید محمد علی (ریاضی) یزدی ۹۱۵
- ۲- سید کریم (امیری) فیروزکوهی ۹۲۰
- ۳- علی اکبر صلح خواه (خوشدل) تهرانی ۹۲۸
- ۴- محمد حسین (شهریار) تبریزی ۹۳۳
- ۵- غلامرضا (قدسی) مشهدی ۹۴۱
- ۶- میرزا علی خلیلیان (رجا) اصفهانی ۹۴۹
- ۷- سید محمود (گلشن) کردستانی ۹۵۱
- ۸- ابوالقاسم حالت ۹۵۴
- ۹- محمد علی مردانی ۹۵۷
- ۱۰- محمد وارسته ۹۶۲
- ۱۱- مرتضی (طایی) شمیرانی ۹۶۴
- ۱۲- محمود شاهرخ (جذبه) ۹۶۷
- ۱۳- عباس کی منش (مشفق) ۹۶۹
- ۱۴- حسین ممتحنی (حمید) ۹۷۳
- ۱۵- عباس (حداد) کاشانی ۹۷۹
- ۱۶- حبیب چایچیان (حسان) ۹۸۳
- ۱۷- علی (نظمی) تبریزی ۹۸۷
- ۱۸- بهمن صالحی ۹۹۰
- ۱۹- سید علی موسوی گرمارودی ۹۹۳
- ۲۰- ذبیح الله جوادی (روشنگر) ۱۰۰۳
- ۲۱- سیدرضا مؤید ۱۰۰۷
- ۲۲- غلامرضا سازگار (میثم) ۱۰۱۰
- ۲۳- عباس خوش عمل ۱۰۱۲
- ۲۴- محمود شریف صادقی (وفا) ۱۰۱۴
- ۲۵- محمد علی مجاهدی (پروانه) ۱۰۱۷
- ۲۶- ژولیده نیشابوری ۱۰۲۴
- ۲۷- جواد محقق (آتش) ۱۰۲۷

۱۰۳۰	۲۸-احدده بزرگی
۱۰۳۳	۲۹-مهدی زارعی
۱۰۳۷	۳۰-علی حیدرزاده
۱۰۴۱	۳۱-سیدعلی اصغر موسوی
۱۰۴۳	۳۲-عباس عبادی
۱۰۴۵	۳۳-روشن سلیمانی
۱۰۴۶	۳۴-عباس احمدی
۱۰۴۸	۳۵-امیر مرزبان
۱۰۵۳	۳۶-قربان ولیئی
۱۰۵۵	۳۷-سید اکبر میرجعفری
۱۰۵۷	۳۸-سید محمد بابامیری
۱۰۵۹	۳۹-سید محمد جواد شرافت
۱۰۶۱	۴۰-سید حمید رضا برقی
۱۰۶۲	۴۱-مریم سقلاطونی
۱۰۶۴	۴۲-سارا جلوداریان
۱۰۶۵	۴۳-محمد جواد شاهمرادی
۱۰۶۷	۴۴-امیر اکبرزاده

بخش چهاردهم : معرفی منظومه‌های نادر نبوی علیه السلام ۱۰۷۵

فهرست منابع ۱۱۰۵

به نام خداوند لوح و قلم
که با «وَالْقَلَم» در نُبی زد رقم

پیش‌گفتار

شعر نبوی ﷺ از مهم‌ترین زیرشاخه‌های شعرآیینی است که با قدمت افزون بر یازده سده‌ای خود، حجم عظیمی از پیشینه مکتوب شعر فارسی را به خود، اختصاص داده است.

نویسنده پیش از این، در دو اثر: شکوه شعر عاشورا در زبان فارسی و سیمای مهدی موعود(عج) در آیین شعر فارسی، توضیح داده‌ام که کیان شعرآیینی و سهم بارزی که در شکوه شعر فارسی داشته، از نظر پژوهش‌گران و محققان عرصه شعر و ادب، به دورمانده، و به تصوّر این که قلمرو موضوعی آن به دو حوزه «مناقبی» و «ماتمی» محدود می‌گردد، چنان که باید و شاید به تبیین جایگاه آن در شعر فارسی نپرداخته‌اند و تطورات شگرفی که در عرصه شعرآیینی به تدریج - چه از جهت ساختاری و چه از نظر شیوه بیانی و شاکله محتوایی - رخ داده، مورد عنایت آنان قرار نگرفته است.

شعرآیینی که بر اساس مستندات متقن تاریخی و ادبی، پیشینه‌ای به قدمت شعر فارسی دارد، نیازمند بازنگری جامع‌الاطراف است که نقاط قوت و ضعف آن به درستی آشکار گردد. مؤلفه‌هایی که باید در آسیب‌شناسی شعر دینی مدّ نظر ناقدان سخن‌شناس قرار گیرد، بازشناخته شوند و «بایدها» و «نبایدها» و به طور کلی الزاماتی که یک شاعر آیینی باید به رعایت آنها ملزم باشد، مشخص گردند تا بتوان با نقد فنی و منصفانه آثار گذشتگان، راه را برای شاعران جوان آیینی هموار ساخت.

نباید به دانستن این که اولین ترجیع بند نبوی ﷺ از آن قطران تبریزی (متوفای ۴۶۶ هـ. ق) است و یا اولین ترکیب بند نبوی ﷺ به جمال الدین محمد عبدالرزاق اصفهانی (متوفای ۵۸۸ هـ. ق) تعلق دارد، بسنده کرد و به نقد این دو اثر فاخر آیینی نپرداخت و نقاط قوت و ضعف آنها را ناگفته گذاشت. و توضیح نداد که در ترکیب بند نبوی ﷺ ماندگار عبدالرزاق اصفهانی، علی رغم ساختار متین و فخیم لفظی و شاکله وزین معنوی و برینی که دارد، نقاط ضعفی به لحاظ محتوایی می توان یافت که باید مورد نقد قرار گیرند. برای نمونه به مطلع بند سوم از این ترکیب بند توجه کنید:

روح الله با تو : خر سواری روح القدست: رکاب داری

آیا ما مجازیم برای به تصویر کشیدن مقام و منزلت معنوی پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ و برتری های که آن وجود نازنین نسبت به سایر انبیای الهی دارند، شأن پیامبر اولوالعزمی همچون حضرت عیسی علیه السلام را تا مرتبه پست «خر سواری» تنزل دهیم؟! آیا حضرت مسیح علیه السلام از پیامبران بزرگ الهی نیست؟ مگر در زندگی نامه افتخارآمیز و عبرت انگیز آن بزرگوار مقوله های ستودنی فراوانی وجود ندارد و رهبران دینی ما مسلمانان، شخصیت والای این پیامبر بزرگ را پاس نداشته اند؟ آیا روح پیامبر نازنین اسلام از این بی حرمتی ها آزرده نمی شود، و خدای سبحان ما را به خاطر این غفلت ها خواهد بخشید؟!

مهم ترین مقوله «امری» و «الزامی» که در «بایدها»ی انواع شعرایینی مطرح بوده و هست، رعایت حریم حرمت بزرگان دین و اولیای الهی است، ولی متأسفانه در اشعار ستایشی شبیه به ذم سخن وران گذشته و حال به موارد فراوانی بر می خوریم که نه تنها این اصل مسلم در آنها به دست فراموشی سپرده شده، بلکه قُبَح و زشتی این بی توجهی ها - که ریشه در عدم معرفت سراینده این گونه آثار دارد - به تدریج رنگ باخته اند و به عنوان یک عرف و سنت، حضور خود را بر قلمرو فکری گروهی از شاعران آیینی و برخی از هیأت های دینی تحمل کرده و توسط جمع کثیری از ستایش گران آل الله علیه السلام به رسمیت شناخته شده اند. یک مورد دیگر:

فرّاش درت، کلیم عمران چاوش رَهت: مسیح مریم

رعایت حُرمت حضرت موسی علیه السلام که به مقام تخصیصی «کلیم اللّهی» نایل آمده، و در کتاب آسمانی ما قرآن، بارها از رسالت‌ها و کرامت‌های او یاد شده است، مطلبی نیست که نیاز به اثبات داشته باشد، و سخن آخر این که با هتک حرمت پیامبران بزرگ الهی، نمی‌توان بر حُرمت رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله، افزود! به عبارت دیگر: بر روی ویرانی‌هایی که از خود برجای گذارده‌ایم نمی‌توانیم به خیال خود عمارتی سر به فلک افراشته بنا کنیم که باب پسند وجود نازنینی چون حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله باشند. در وجود مبارک آن حضرت، آن اندازه برجستگی‌های شاخص اخلاقی و شخصیتی هست که ما را از آلوده شدن به چنین بی‌حُرمتی‌هایی باز دارد. چرا به جای آن که به تبیین جمال جمیل معنوی و رسالت‌های جهانی و مشی حکومتی حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله پردازیم، از انبیای الهی مایه بگذاریم و شعری بسراییم که در قافیه آن بمانیم؟!

این بیت از دهمین بند همان اثر منظوم است که در همان حال و هوا سروده شده و مصراع دوم آن برای پیامبری که منزلت «روح اللّهی» دارد، موهن و بی ادبانه است:

آن جا که جَنیّت تو، رُفرف عیسی دم لاشه خَر گرفته!

بگذریم که این رشته سر دراز دارد، و اگر ما به موارد معدودی در این ترکیب بند ماندگار نبوی صلی الله علیه و آله اشاره کردیم که با مؤلفه‌های الزامی شعرآیینی سازگار به نظر نمی‌رسید، به منظور فتح بابی بود برای به نقد کشیدن اشعار آیینی، و یادآوری این مطلب که کار هیچ سراینده‌ای عاری از خطا و لغزش نیست، اگرچه سخنور توانایی چون عبدالرزاق اصفهانی باشد.

نگارنده این سطور سال‌هاست که به این مهم می‌اندیشد و از هر فرصتی که به دست آمده - چه با نگارش مقاله و چه در مصاحبه‌های تلویزیونی و رادیویی و مطبوعاتی - نظر پژوهش‌گران و فرهیخته‌گان حوزه و دانشگاه را به اهمیت مقوله «آسیب شناسی شعرآیینی» معطوف داشته، و با عنایت به این که این امر خطیر، طبعاً

خطرزا است با این وجود در حد توانایی و گنجایی خود در این عرصه قدم نهاده و به تبیین «بایدها» و «نبایدها»ی شعر مهدوی و شعر عاشورا پرداخته‌ام، و اگر خدای منّان این توفیق را به من ارزانی دارد، در اثر مستقّلی چند و چون مؤلفه‌های «الزامی» و «پرهیزی» انواع شعرآیینی را به تفصیل بررسی خواهیم کرد و با مرور آثار منظوم گذشتگان و معاصران در حوزه موضوعی شعرآیینی، به ارزیابی کیفی آنها خواهیم پرداخت و از صاحب نظران سخن شناس نیز انتظار می‌رود که با ویرایش و پیرایش گلزار همیشه بویا و شکوفای شعرآیینی از خار و خسک‌های ضدّ ارزشی و مزاحم، مطالعه و بررسی این گونه آثار را در دستور کار خود قرار دهند، و در قلمروی که ردّ پای چندانی در آن مشاهده نمی‌شود، کاروانی از شعر متعهد و ارزشی آیینی را منزل به منزل همراهی کنند که برای رهنوردان دیگر، ره‌آورد‌های بشارت آفرینی را به همراه داشته باشد.

خداوند سبحان را سپاس‌گزارم که در سالی توفیق تألیف این اثر را به نگارنده عنایت فرمود که به نام نامی پیامبر اعظم اسلام ﷺ نام‌گذاری شده است، و از شورای عالی مجمع جهانی اهل بیت (علیهم‌السلام) خصوصاً دبیر فاضل و فرهیخته آن و شورای محترم کتاب مجمع ممنونم که با چشم عنایت به این اثر نگریستند و مورد قبول طبع مشکل‌پسندشان قرار گرفت و طبع و نشر آن را در دستور کار مجمع قرار دادند. این اثر که موسوم به «سیری در قلمرو شعر نبوی ﷺ» است، دارای چهارده فصل می‌باشد:

در فصل یکم، ضمن ارایه کلیاتی پیرامون شعرآیینی، قلمرو موضوعی، تعریف و انواع آن از نظر محتوایی و ساختاری مورد بررسی قرار گرفته است تا جایگاه شعر نبوی ﷺ در قلمرو شعرآیینی مشخص گردد.

در فصل دوم، همراه با ارایه تعریفی از شعر نبوی ﷺ، از کهن‌ترین اثر منظوم نبوی ﷺ در پیشینه مکتوب شعر فارسی یاد شده و چهارتن از پیشگامان شعر نبوی ﷺ را که در سده چهارم می‌زیسته‌اند، معرفی کرده‌ایم.

از فصل سوم تا پایان فصل سیزدهم، شعرنبوی صلی الله علیه و آله در هر سده به صورت جداگانه مورد بررسی قرار گرفته و نمونه آثار شاعران هر قرن - گاه تمامی هر شعرنبوی صلی الله علیه و آله و گاه ابیات برگزیده آن - ارایه شده است، به نحوی که به شاکله معنوی شعر آسیبی نرسد.

در فصل دوازدهم با عنوان: شعرنبوی صلی الله علیه و آله در سده چهاردهم، به معرفی ۳۸ تن از شاعران پرداخته‌ایم که در مقطع زمانی ۱۳۰۰ تا ۱۴۰۰ ه. ق می‌زیسته‌اند، و در فصل سیزدهم که اختصاص به اشعارنبوی صلی الله علیه و آله پس از پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ ه. ش برابر ۱۳۹۹ ه. ق) دارد به معرفی شاعرانی پرداخته‌ایم که از سال ۱۴۰۰ ه. ق برابر ۱۳۵۸ ه. ش) به بعد در گذشته‌اند و یا هنوز در قید حیات‌اند. و چون ملاک ما در این اثر برای تقدم و تأخر اسامی شعرا، سال فوت آنان طبق سال قمری بوده است، شعرایی مانند استاد امیر فیروزکوهی و محمدعلی ریاضی یزدی که دارای اشعار نبوی‌اند در زمره شعرای پس از انقلاب اسلامی به حساب آمده‌اند. البته تعداد این گونه شاعران به پنج نفر نمی‌رسد.

فصل چهاردهم که فصل پایانی این اثر است، به معرفی نسخه‌های نادر منظومه‌های نبوی صلی الله علیه و آله اختصاص یافته که شیفتگان شعرنبوی صلی الله علیه و آله و پژوهش‌گران شعرآیینی یا از وجودشان اطلاعی ندارند یا نمی‌توانند نسخه‌ای از آثار یاد شده را برای مدتی در اختیار داشته باشند.

در پایان، تذکر چند نکته را لازم می‌داند:

۱) اطلاعاتی که در این اثر در مورد سراینندگان شعرنبوی صلی الله علیه و آله به دست داده می‌شود، از منابع متقن ادبی و تاریخی اخذ شده، و به ندرت مطلبی در آن می‌توان یافت که منبع آن ذکر نشده باشد، مگر مطلبی که برای دومین بار به آن استناد شده و قبلاً منبع آن را ذکر کرده باشیم.

۲) تاریخ درگذشت شاعران به قمری، ملاک تقدم و تأخر آنها در این اثر بوده

است.

۳) بسیاری از شاعران در دو سده، زندگی می‌کرده‌اند به این معنی که قسمتی از عمر خود را در یک سده و مابقی آن را در سده‌ای دیگر پشت سر نهاده‌اند. چون این اثر به تفکیک هر سده تنظیم شده، لذا نمی‌توانستیم از این شاعران در دو سده یاد کنیم که کاری تکراری و غیر اصولی بود، لذا شعرای هر سده را تا حداکثر ۵ سال از سده دیگر در این مقطع زمانی قرار داده‌ایم، مثلاً از سال ۵۰۰ ه. ق تا ۶۰۵ ه. ق را در سده ششم و از ۶۰۶ ه. ق تا ۷۰۵ ه. ق را در سده هفتم لحاظ کرده‌ایم.

۴) یکی از نقاط قوت این اثر، مستند بودن مطالب آن است و اضافه بر این، سعی کرده‌ایم که در پایان زندگی نامه هر یک از شاعران متقدم، برای آگاهی بیشتر شیفتگان شعر نبوی ﷺ، به منابع ادبی و تاریخی اشاره کنیم که شرح احوال و آثار آنان را داراست و برای سهولت کار حتی شماره صفحه منابع یاد شده را به دست داده‌ایم.

۵) مستندات، معانی واژه‌ها و نظرات خود را به جای آن که در پاورقی صفحات بنگاریم، در پایان شرح حال و اشعار هر یک از شاعران، قسمتی را با عنوان «پانوشته‌ها» در نظر گرفته‌ایم، و توضیحات لازم را در آنجا ارایه کرده‌ایم.

۶) در نظر داشتیم که سرفصل مشخصی از این اثر را به آسیب شناسی شعر نبوی ﷺ اختصاص دهیم که متأسفانه به خاطر تنگی مجال توفیق انجام آن را نیافتیم، ولی در مقدمه اثر، مطالب لازم را در این زمینه نگاشتیم و برای نمونه به نقد ترکیب‌بند ماندگار نبوی ﷺ سروده جمال الدین عبدالرازق اصفهانی پرداختیم و اشعار تنی چند از شاعران معاصر را نیز به نقد کشیده‌ایم که از خصلت نقدپذیری آنان آگاه بوده‌ایم، و همان گونه که در مقدمه این اثر یاد کردیم، به یاری خداوند اثر مستقلی را در زمینه آسیب شناسی شعر آیینی به مشتاقان ادب و فرهنگ شیعی تقدیم خواهیم کرد.

۷) این اثر که حاوی برگزیده آثار منظوم نبوی ﷺ و زندگی نامه ۱۸۱ تن از شعرا در قلمرو شعر فارسی است، تنها اثر نسبتاً جامعی است که تاکنون در این زمینه موضوعی تدوین شده و حاوی بهترین آثار منظوم در حوزه‌های موضوعی: ولادت نبوی، بعثت

نبوی، هجرت نبوی، معراج نبوی، غزوات نبوی، خلق و خوی نبوی ﷺ و رحلت نبوی ﷺ است، و از این روی می‌توان از آن به عنوان تذکره نبوی ﷺ نیز یاد کرد. در این جا لازم می‌دانم از زحماتی که فاضل فرهیخته جناب آقای سید ضیاءالدین دهشیری در تدوین اثر گران سنگ نعت حضرت رسول اکرم ﷺ در شعر فارسی کشیده‌اند، سپاس‌گزاری کنم. این اثر که حاوی زندگی نامه کوتاه و آثار ۲۹ تن از شعرای پراوازه زبان فارسی است، ۳۷ سال پیش با مقدمه شادروان استاد جلال الدین همایی (سنا) و به سال ۱۳۴۸ ه. ش چاپ و منتشر شده است.

۸) هنگامی که تصمیم به تألیف این اثر گرفتم، بر آن بودم که بهترین‌های آثار شاعران فارسی زبان را در مقوله‌های موضوعی مرتبط با پیامبر اعظم ﷺ که در بند ۷ به آنها اشاره شده - در بخش‌های موضوعی مختلف تدوین کنم، ولی در هنگام کار دریافتم، تعداد آثار نبوی ﷺ شاعرانی که مستقلاً به یکی از موضوعات یاد شده، پرداخته باشند چندان زیاد نیست و شاعران غالباً در اشعار نبوی ﷺ خود به موضوعات مختلفی درباره آن حضرت پرداخته‌اند. که با تفکیک موضوعی آنها، شیرازه اشعار آنان را از هم می‌گسیخت و ارتباط عمودی ابیات آثار را از میان خواهد برد، و از این گذشته ناگزیر می‌شدیم که از هر شاعر در چندین فصل از این اثر در ارتباط با موضوعی که در اشعار نبوی ﷺ خود به آنها پرداخته یاد کنیم و در این صورت، هم روال تاریخی اثر و هم زندگی نامه هر شاعر که باید در کجای این اثر آورده شود، با مشکل روبه رو می‌شد، مگر آن که در بخش آغازین و پایانی اثر زندگی نامه شاعران را می‌گنجاندیم که چندان مطلوب نبود. لذا بر آن شدیم که اشعار نبوی ﷺ شاعران را در هر سده به صورت جداگانه و در بخشی مستقل جای دهیم تا دنبال کردن سیر تاریخی و تطورات تدریجی شعر نبوی ﷺ در بُعد ساختاری و محتوایی برای پژوهش‌گران امکان‌پذیر باشد.

اگر روزی قرار باشد که شعر نبوی ﷺ را به لحاظ موضوعی در قلمرو زبان فارسی مرور کنیم، این اثر می‌تواند به عنوان یک منبع مستند ادبی و تاریخی، راهنمایی‌های

لازم را در اختیار ما قرار دهد، و ما را از مراجعه به منابع فراوان دیگر بی نیاز سازد.
(۹) با تمام دقتی که در تدوین این اثر داشته‌ام، کاستی‌هایی را داراست که در چاپ‌های بعدی در رفع آنها خواهم کوشید.

در پایان این مقال، از همه عزیزانی که نگارنده را برای پدید آوردن این اثر تشویق کرده و منابع مورد نیاز را در اختیارم گذاشته‌اند، خصوصاً از شاعر گرانمایه جناب آقای روشن سلیمانی که مقدمات چاپ و نشر آن را فراهم کرده‌اند، صمیمانه سپاس‌گزاری و قدردانی می‌نمایم.

از همسر فداکار و فرهیخته‌ام که در طول تدوین این اثر همراه و همراز من بوده و موجبات آرامش خاطر مرا فراهم ساخته‌اند، شرمنده و سپاس‌گزارم.

حسن ختام این مقال را به حق‌شناسی از بزرگوارانی زینت می‌دهم که در نهاد عظیم دینی و فرهنگی مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام به ارایه خدمات بنیادین و خداپسندانه سرگرم‌اند، و در معرفی فرهنگ ارزشی ولایی به جهانیان از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کنند.

توفیق روز افزون متولیان امور دینی و فرهنگی کشور را در جهت بخشی هر چه بیشتر به فعالیت‌ها و همسویی اقدامات و کوشش‌ها در به تصویر کشیدن ابعاد فرهنگی انقلاب شکوهمند اسلامی و احیای مفاهیم کلیدی فرهنگ مانای غدیر و عاشورا از درگاه ایزد متان خواستارم.

اجر معنوی این اثر را به تربت پاک پدر بزرگوارم علامه نستوه مرحوم آیت الله آقا میرزا محمد مجاهدی تبریزی رحمته‌الله نثار می‌کنم و خشنودی روح آن بزرگوار را از درگاه خداوند متعال آرزو می‌کنم.

بمّنه و کرمه

محمد علی مجاهدی (پروانه)

قم، آبان ماه ۸۵